

การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน
ด้วยกลยุทธ์การบริการสังคมและ
การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม:
ชุมชนน้ำตกปลายน้ำ อำเภอพรหมคีรี
จังหวัดนครศรีธรรมราช
Community-Based Learning
Using Public Service Learning
and Environmental Education
Strategies: A Case Study of Nam Tok
Plai Nam Village, Phrom Khiri District,
Nakhon Si Thammarat Province

ลัดดา ประสาร¹ และเยาวลักษณ์ สุวรรณแห²

Ladda Prasan and Yaowaluk Suwannakhae

¹ อาจารย์ประจำหลักสูตรนิเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำหลักสูตรบรรณารักษศาสตร์และสารนิเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการถอดบทเรียนจากการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของสาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์และนิเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณร่วมกับชุมชนน้ำตกปลายน้ำ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่ประยุกต์ใช้กลยุทธ์การบริการสังคม และการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม โครงการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอนทางด้านบรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์ และนิเทศศาสตร์ และผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติในการสร้างเครื่องมือการสื่อสารที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนเพื่อช่วยเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์สินค้าและบริการของชุมชน

คำสำคัญ: การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน กลยุทธ์การบริการสังคม
กลยุทธ์การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม

Abstract

This article studies lessons learned from applying service learning and environmental education strategies in community-based learning management at Nam Tok Plai Nam Village, Phrom Khiri District, Nakhon Si Thammarat Province. The aim was to give the community the opportunity to participate in classroom management of library and information science as well as mass communication programs. An additional goal was to enhance student applicable knowledge into practice by creating media relevant to community needs, which help add value to community products and services.

Keywords: Community-based learning management, Service learning strategies, Environmental education strategies.

1. บทนำ

การพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนในระดับปริญญาตรีให้มีโอกาสปฏิบัติงานเรียนรู้กับชุมชนถือเป็นอีกหนึ่งหัวใจสำคัญในการพัฒนาประเทศในยุคสมัยที่โลกเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในทุกด้าน และเชื่อมต่อกันอยู่ตลอดเวลา ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมรวมถึงชุมชนรอบตัวของผู้เรียนส่งผลต่อวิถีทางความคิดและการทำงานการจัดการศึกษาจึงมีบทบาทหน้าที่หลักในการเตรียมคนที่มีความรู้ความสามารถ ทักษะ และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ เท่าทันกับกระแสความเปลี่ยนแปลง การเรียนรู้ในระดับอุดมศึกษาจึงต้องเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์แบบดั้งเดิม (Traditional Paradigm) ไปสู่กระบวนทัศน์ใหม่ (New Paradigm) ที่ผู้เรียนจะต้องมีทักษะการเรียนรู้และนวัตกรรม มีทักษะด้านสารสนเทศ สื่อ และเทคโนโลยี มีทักษะชีวิตและต้องดำเนินไปเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต คือให้ความสำคัญกับการปรับตัวของผู้เรียนทั้งด้านทัศนคติและบุคลิกภาพเพื่อมุ่งไปสู่ “การเข้าใจตนเองและผู้อื่น” (วิไลภรณ์ ฤทธิคุปต์, 2561: 181)

นักการศึกษาหลายท่านได้วิพากษ์การเรียนการสอนนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาไว้อย่างหลากหลาย อาทิ แฮรี ลิวอิส อดีตคณบดีวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard College) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ *Excellence without a Soul* ว่ามหาวิทยาลัยได้หลงลืมเป้าหมายหลักของตนเอง ที่ต้องช่วยนักศึกษาให้ “เรียนรู้ว่าตนเป็นใคร แสวงหาเป้าหมายชีวิตที่ใหญ่ขึ้น และออกจากมหาวิทยาลัยไปด้วยความเป็นมนุษย์ที่ดีกว่าเดิม” (Lewis, 2007: 14) นอกจากนี้ ปาร์กเกอร์ ผู้เขียนหนังสือเรื่อง “*The Heart of Higher Education หรือ หัวใจอุดมศึกษา*” ได้ชวนผู้อ่านใคร่ครวญว่า ภารกิจของสถาบันอุดมศึกษานั้นไม่เพียงแต่จัดการเรียนการสอนแต่ต้องสร้างข้อต่อที่แข็งแกร่งระหว่างการเรียนรู้จักโลกกับการดำรงชีวิตอยู่ในโลกได้อย่างสร้างสรรค์ให้กับผู้เรียน ทั้งการอยู่ได้อย่างสันโดษและการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนฉะนั้น

การจัดการเรียนการสอนจึงต้องมีพลังและความแม่นยำเพื่อช่วยให้ผู้เรียนสามารถหาทางออกจากความยุ่งยาก โดยอาเธอร์ ซายองค์ ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับมิติที่จำเป็นเกี่ยวกับการอุดมศึกษาว่าเกี่ยวข้องกับการบ่มเพาะความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ การเรียนรู้จากประสบการณ์จึงเป็นสิ่งจำเป็น (ปาร์กเกอร์ เจ. ปาล์มเมอร์ และอาเธอร์ ซายองค์, 2557) การจัดการศึกษาให้นักศึกษามีโอกาสอย่างเป็นทางการในการเรียนรู้จากประสบการณ์ นักศึกษาควรได้รับโอกาสให้สำรวจคำถามสำคัญในชีวิตจากความเป็นจริง “ได้เห็นการต่อสู้ฟันฝ่าของคนอื่น และตัวเองก็ได้ต่อสู้ไปด้วย เกิดเป็นจุดยืนทางจริยธรรมยามเผชิญกับข้อขัดแย้งเชิงศีลธรรมในชีวิตจริง” (ปาร์กเกอร์ เจ. ปาล์มเมอร์ และอาเธอร์ ซายองค์, 2557: 136) ซึ่งเป็นทัศนะต่อเป้าหมายการจัดการศึกษาที่อาศัยการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง และการใช้ชุมชนเป็นฐานที่เกิดประโยชน์ทั้งตัวผู้เรียน และชุมชนไปพร้อมกันอย่างน่าสนใจ

การพยายามปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางการเรียนรู้ในระดับอุดมศึกษาจึงไม่ได้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอกกระบวนการศึกษาเท่านั้นแต่ยังมีที่มาจากกระบวนการภายในซึ่งเป็นการต้องการของครูอาจารย์เอง ที่จะปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางการศึกษา จากการจัดการเรียนรู้ที่มีครูเป็นผู้ชี้แนะแบบเดิมๆ นำไปสู่การเรียนรู้ที่มีผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ดังที่ ศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช ได้เสนอไว้ว่า การจะสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงในกระบวนการเรียนรู้ระดับบุคคลได้นั้นต้องเป็นการเรียนแบบครบด้าน คือ การผสมผสานหรือการบูรณาการความรู้ในเชิงวิชาการเข้ากับการเรียนรู้เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ (Affective Attributes) ของผู้เรียน ผลที่ได้อาจไม่ชัดเจนตายตัวเพราะแต่ละบุคคลมีความเข้าใจที่แตกต่างกันและมีส่วนของอารมณ์เป็นปัจจัยหลักทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงในกระบวนการเรียนรู้นั้นมักเกิดจากกระบวนการทางความรู้สึกหรืออารมณ์ (See-Feel-Change) มากกว่ากระบวนการเชิงเหตุผล

(Analyze-Think-Change) โดยสังเกตว่าเราจะสามารถจดจำเหตุการณ์ที่ก่ออารมณ์รุนแรงได้ไม่รู้ลืม หรือสามารถจดจำเนื้อหาในชั้นเรียนจากเรื่องเล่า (Storytelling) ที่สนุกสนานของคุณครูได้ยาวนาน เป็นต้น ทั้งนี้ความสัมพันธ์ระหว่างการเรียนรู้กับอารมณ์ของผู้เรียนนั้นจะเกิดจากประสบการณ์สองส่วน คือ ประสบการณ์เดิมที่ผ่านมาของผู้เรียน และประสบการณ์จากกิจกรรมต่าง ๆ ที่ครูหรืออาจารย์ได้ออกแบบไว้ กิจกรรมที่ได้ออกแบบให้ผู้เรียนได้ลงมือทำ หรือสัมผัสจริงจะช่วยให้ผู้เรียนได้ฝึกความเข้าใจในคุณค่าของกิจกรรมและสิ่งต่าง ๆ รอบตัว ยิ่งกิจกรรมนั้นก่อให้เกิดความยึดอัด (ไม่สอดคล้องกับประสบการณ์เดิมและการตีความของผู้เรียน) หรือผู้เรียนได้รับประสบการณ์เชิงอารมณ์จะยังมีโอกาสเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ได้สูงขึ้น กิจกรรมที่สร้างประสบการณ์เชิงอารมณ์ ได้แก่ การไปเยี่ยมสถานที่ การให้ผู้เรียนได้ร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน การได้แสดงออก ร่วมกันผ่านการเล่าเรื่องราว (Storytelling) หรือกิจกรรมทำความเข้าใจความรู้สึกของตนเอง และเข้าใจความรู้สึกของกันและกัน (Cooperative Inquiry) เป็นต้น (วิจารณ์ พานิช, 2558) และในทัศนะของ มณฑล จันทน์แจ่มใส นั้น การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์นี้จำเป็นต้องปฏิเสธกระบวนทัศน์ทางการสอนเดิมและวางโครงสร้างใหม่ เช่น การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการสอนของอาจารย์ไปสู่การเรียนรู้ของนักศึกษา ด้วยการเพิ่มผู้สอน จากการสอนของอาจารย์ในชั้นเรียน ก็มีชุมชนเป็นผู้ร่วมอำนวยความสะดวก (Facilitator) โดยมีจุดเริ่มต้นจากการเรียนรู้แบบให้ผู้เรียนเกิดการค้นพบหรือ “Discovery Learning” ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนหาความรู้และหาความหมายด้วยตนเอง มีการวิเคราะห์ การประเมินและการแก้ปัญหา ทำให้มีการพัฒนาทางปัญญาได้มากขึ้น การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางการเรียนรู้มิได้หมายถึงกระบวนการหรือผลที่จะเกิดกับผู้เรียนเท่านั้น หากหมายรวมถึงการปรับเปลี่ยนบทบาทของตัวผู้สอนไปพร้อมกัน (มณฑล จันทน์แจ่มใส, 2558) ซึ่งสอดคล้องกับ

ทฤษฎีการเรียนรู้ของวิกตออร์กี้ (Vygotsky) อธิบายว่าการมีปฏิสัมพันธ์ของสังคม (Social interaction) มีบทบาทพื้นฐานต่อกระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ที่ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้สร้างข้อมูลด้วยตนเองมากกว่าจะเป็นผู้รับเนื้อหา โดยมีผู้สอนทำหน้าที่สำคัญในการสนับสนุนผู้เรียน (Scaffoldings) ให้สามารถปฏิบัติงานเพื่อบรรลุเป้าหมายแต่ไม่ใช่การปล่อยผู้เรียนตามลำพัง (Vygotsky, 1980)

การบูรณาการการใช้ชุมชนเป็นฐานกับการจัดการเรียนในรายวิชาของสาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์และนิเทศศาสตร์ ดำเนินการในภาคการศึกษาที่ 1 ประจำปีการศึกษา 2562 โดยบูรณาการกับการเรียนการสอนในรายวิชาการรู้สารสนเทศ การดำเนินการครั้งนี้มีจำนวนนิสิตที่เข้าร่วมทั้งสิ้น 40 คน ได้รับทุนสนับสนุนจากมูลนิธิไทยรักษ์ป่า และงบประมาณโครงการบริการชุมชนเป็นฐานของสาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์และนิเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ โครงการนี้เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เกิดประสบการณ์การเรียนรู้นอกชั้นเรียนร่วมกับชุมชนซึ่งจะทำให้ผู้เรียนเข้าใจปัญหาและได้ใช้ความรู้ความสามารถของตนในการให้บริการชุมชนตามเป้าหมายที่ชุมชนต้องการ โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) เพื่อให้ชุมชนได้มีความรู้เกี่ยวกับการจัดการความรู้ทางด้านสารสนเทศศาสตร์ และนิเทศศาสตร์ พร้อมทั้งนำความรู้นั้นไปพัฒนาต่อยอด คุณภาพชีวิตตนเอง และ 2) สร้างเครื่องมือการสื่อสารและสารสนเทศที่สอดคล้องกับความต้องการเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์สินค้าและบริการของชุมชน มีการประยุกต์ใช้กลยุทธ์การเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างความสนใจแก่ผู้เรียน (Environment Education) เนื่องจากชุมชนน้ำตกปลายน้ำเป็นชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิมตั้งอยู่ในพื้นที่ติดต่อกับอุทยานแห่งชาติเขาลง และมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำในหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ การ

สร้างฝายชะลอน้ำ การปลูกป่า การศึกษาความหลากหลายทางสายพันธุ์ของพืชและสัตว์ ร่วมกับอุทยานแห่งชาติเขาลงและมูลนิธิไทยรักษ์ป่า ความหลากหลายของกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนดังกล่าวสามารถกระตุ้นความสนใจแก่ผู้เรียนได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้โครงการได้ใช้กลยุทธ์การเรียนรู้ด้วยการบริการให้กับชุมชน (Service Learning) ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่และการต่อยอดผลิตภัณฑ์จากผลผลิตเดิมที่ชุมชนมีอยู่ อาทิ การนำแป้งลูกประมาทลงทำเป็นนม (ลักษณะใกล้เคียงน้ำเต้าหู้) การทำขนมขบเคี้ยวต่าง ๆ การใช้สื่อโซเชียลมีเดียและสื่อด้านสารสนเทศเพื่อเพิ่มช่องทางการตลาดและจัดจำหน่ายให้กับตัวผลิตภัณฑ์ชุมชน การจัดการเรียนรู้ครั้งนี้จึงทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้วิถีชีวิตชุมชนกับป่าและชุมชนกับวัฒนธรรมดั้งเดิม เกิดเป็นความรู้ใหม่ที่แตกต่างไปจากการเรียนในชั้นเรียนที่มหาวิทยาลัย และได้สร้างประโยชน์ด้านอาชีพให้แก่ชุมชนน้ำตกปลายน้ำในขณะนี้

2. ส่วนวิเคราะห์และการถอดบทเรียน

การถอดบทเรียนในครั้งนี้ ผู้เขียนได้ใช้ ทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตัวเอง (Constructivism) ของ เลฟ วิกอตสกี (Lev Vygotsky) และกลยุทธ์การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของ Melaville, Berg and Blank โดยเลือกมาเพียง 2 กลยุทธ์ ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการ ได้แก่ 1) กลยุทธ์ Environment Education (EE) ใช้สิ่งแวดล้อมสร้างความสนใจของผู้เรียน 2) Service Learning (SL) การเรียนรู้โดยการบริการให้กับชุมชน โดยผู้เขียนได้นำเนื้อหาของกระบวนการจัดการเรียนรู้ครั้งนี้มาวิเคราะห์การบรรลุตามวัตถุประสงค์ และการพัฒนาโมเดลใหม่จากโมเดลการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของวิลโลว์นอร์ธ ฤทธิคุปต์ (2561)

2.1 ทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตัวเอง (Constructivism) ของ เลฟ วิกอตสกี (Lev Vygotsky)

การดำเนินโครงการจัดการเรียนการสอนโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในครั้งนี้ ทางคณะดำเนินงานได้ยึดหลักการสำคัญของทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตัวเอง (Constructivism) ของเลฟ วิกอตสกี (Lev Vygotsky) นักจิตวิทยาชาวรัสเซีย ที่เชื่อว่าชุมชนมีบทบาทสำคัญในกระบวนการสร้างความหมาย ผู้เรียนจะมีบทบาทในการสร้างความรู้ ควบคุมตนเองในการเรียนรู้ มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัว ผู้คนและสถานที่จริง โดยผู้เรียนจะมีบทบาทสำคัญในการสร้างความรู้ด้วยการศึกษา สำรวจ วิเคราะห์ ทดลอง จนเกิดเป็นความรู้ ความเข้าใจขึ้นตามระดับของศักยภาพของแต่ละคน ส่วนผู้สอนบทบาทของครูจะเป็นผู้ให้ความร่วมมือ อำนวยความสะดวกและช่วยเหลือผู้เรียนในการเรียนรู้ (McLeod, 2018)

การดำเนินการครั้งนี้จึงประยุกต์ใช้ทฤษฎีนี้ในการเลือกพื้นที่ชุมชนที่จะสามารถเปิดประสบการณ์ใหม่เพื่อสร้างความสนใจในการเรียนรู้ให้กับผู้เรียน และเป็นชุมชนที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ใช้ความคิดสร้างสรรค์อย่างเต็มที่ โครงการนี้จึงเน้นให้ความสำคัญกับการคัดเลือกชุมชน ที่มีลักษณะสังคมวัฒนธรรมส่งผลดีต่อการเรียนรู้และการพัฒนาการแก้ไขปัญหาของผู้เรียน ตามหลักการของทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตัวเอง ของ เลฟ วิกอตสกี

ชุมชนน้ำตกปลายน้ำ เป็นชุมชนที่ได้รับการคัดเลือกหลังจากคณะทำงานได้ลงพื้นที่สำรวจมาทั้งสิ้น 3 ชุมชนในอำเภอนบพิตำ และอำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยพบว่าชุมชนน้ำตกปลายน้ำมีลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมที่ส่งผลดีต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนจากสาขามานุษยวิทยา วิทยาศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์ และนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ (สงขลา) อย่างเด่นชัดอยู่ 2 ประการคือ

1) เป็นชุมชนที่มีลักษณะทางภูมิศาสตร์แปลกใหม่สำหรับ

ผู้เรียน ชุมชนในที่นี้หมายถึง ชุมชนน้ำตกปลายน้ำ หมู่ที่ 6 และ 7 บ้านในหมง ต.ในหมง อ.พรหมคีรี จ.นครศรีธรรมราช ตั้งอยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ เขาลง มีประชากรทั้งสิ้น 490 คน ครัวเรือน ตัวชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่รอยต่อ กับป่าดิบชื้น มีความหลากหลายทางชีวภาพ ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ โดยมีการพึ่งพิงผลผลิตจากป่ามาอย่างยาวนานนับร้อยปี มีการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรในพื้นที่อย่างหลากหลายและต่อเนื่องตลอดทั้งปี แต่มีลักษณะ โดดเด่นที่สามารถอาศัยอยู่ร่วมกันกับป่าได้อย่างสมดุล มีระบบการจัดการ ตนเองของชุมชนผ่านระบบแกนนำชุมชนที่เข้มแข็ง และระบบความร่วมมือ ตามเงื่อนไขของภาครัฐอย่างชัดเจน ตามรายงานการศึกษาบทเรียนและ ทิศทางการจัดการทรัพยากรและพัฒนาความเป็นอยู่ฯ (มูลนิธิไทยรักษ์ ป่า, 2560) พบว่าในปี พ.ศ. 2553 มีการกำหนดกติการ่วมกับภาครัฐ ได้แก่ 1) การห้ามบุกรุกพื้นที่เพิ่ม 2) ช่วยดูแลป่าและเฝ้าระวังการบุกรุกพื้นที่โดยรอบ 3) ห้ามตัดโค่นต้นไม้เดิมออกจากพื้นที่ 4) ห้ามใช้สารเคมีในการทำเกษตร แม้จะมีการพึ่งพิงทรัพยากรจากป่าแต่ป่าในพื้นที่รอยต่อของชุมชนก็ยังคง ความอุดมสมบูรณ์ด้วยภูมิปัญญาด้านการจัดการป่าของชุมชน และสามารถ สร้างรายได้เป็นเศรษฐกิจครัวเรือนได้อย่างดีดังรายงานของระวี ถาวร (ระวี ถาวร และคณะ, 2560) ระบุไว้ว่า “ชุมชนน้ำตกปลายน้ำเก็บหาของป่าเพื่อนำมาบริโภคในครัวเรือนและการขายเพื่อสร้างรายได้ พบว่า ของป่าที่ชุมชน เก็บหา มีอยู่ด้วยกัน 12 ชนิด ได้แก่ ลูกประ สะตอ ลูกเนียง น้ำผึ้ง ปลา กบ จาวหรือตะพาบน้ำ ผักกูด บอน กล้วยป่า ผักเหียง และยอดมะระป่า โดย ลูกประ ซึ่งเป็นไม้ผลที่มีปริมาณมากทั้งในพื้นที่ชุมชนและในพื้นที่ป่าอุทยาน แห่งชาติเขาลงซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชนโดยเฉลี่ยปีละ 3-4 ล้านบาท โดยมีครัวเรือนเข้าไปเก็บหาของป่าถึงร้อยละ 80 ของครัวเรือนทั้งหมด คิดเป็นรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือน 25,000 บาทต่อปี โดยสามารถคำนวณเป็น มูลค่ารวมของผลผลิตลูกประประมาณ 2,000,000 บาทต่อปี”

ลักษณะทางภูมิศาสตร์และวิถีชีวิตการอยู่ร่วมกับป่าดังกล่าวจึงแตกต่างจากพื้นที่โดยรอบของมหาวิทยาลัยทักษิณ จังหวัดสงขลาซึ่งเป็นพื้นที่ชายฝั่งทะเล จึงทำให้ผู้เรียนเกิดความสนใจและมีความกระตือรือร้นในการลงพื้นที่เพื่อเรียนรู้ร่วมกับชุมชน มีการตั้งคำถามในระหว่างการลงพื้นที่อย่างหลากหลาย และเป็นข้อมูลใหม่สำหรับผู้เรียนอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลเกี่ยวกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อม อาทิ การจัดการทรัพยากรน้ำด้วยระบบฝายมีชีวิต วิธีการใช้ประโยชน์จากป่า การสร้างรายได้จากป่าจนเกิดความยั่งยืนในการอยู่ร่วมกัน ฯลฯ จนผู้เรียนเกิดทัศนคติที่เป็นบวกกับชุมชน จึงส่งผลให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ในการคิดค้นผลงานที่ช่วยบริการชุมชนได้ในลำดับต่อมา

2) ชุมชนน้ำตกปลายน้ำมีลักษณะเป็นชุมชนเปิด มีการทำงานร่วมกับหน่วยงานองค์กรภายนอกอย่างหลากหลาย ได้แก่ มูลนิธิไทยรักษ์ป่า กรมอุทยานแห่งชาติ มหาวิทยาลัยในพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราช และกรมการพัฒนาชุมชน ฯลฯ ชุมชนจึงมีลักษณะความร่วมมือในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับองค์กรหรือบุคลากรภายนอกอย่างเต็มที่ กลุ่มผู้นำชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มต่าง ๆ อาทิ กลุ่มเครื่องแกง กลุ่มแปรรูปผลไม้ส่งออก กลุ่มเกษตรพอเพียง กลุ่มพลังงานทางเลือก กลุ่มเกษตรปลูกมังคุด กลุ่มปุ๋ยชีวภาพ กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ กลุ่มแปรรูปผลไม้ ต่างมีความสามารถด้านการสื่อสาร การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์สู่ผู้เรียนได้อย่างเต็มที่ ดังที่ลัดดา ประสาร ได้กล่าวถึงต้นทุนและศักยภาพของชุมชนน้ำตกปลายน้ำไว้ว่า “ชุมชนมีผู้นำและกลุ่มองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง มีการรวมกลุ่มทางการเกษตร เชื่อมโยงการบริหารงานเป็นระบบ ชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่ระหว่างกลางของพื้นที่ที่เป็น “Supply Chain” ขนาดใหญ่ คือ พื้นที่ติดต่อกับอุทยานแห่งชาติเขาลง และท่าเลที่ตั้งของชุมชนอยู่ติดอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีตลาดหัวอูฐ เป็น

ตลาดกลางค้าส่งสินค้าเกษตรของภาคใต้ตั้งอยู่ ภายในชุมชนมีการคมนาคม สะดวกสบาย ถนนในชุมชนเชื่อมโยงกัน การสื่อสารถือเป็นจุดแข็งอย่างหนึ่งของชุมชน มีการใช้สื่อสมัยใหม่ประเภท ไลน์ (line) และ เฟซบุ๊ก (facebook) ในการสื่อสารร่วมกันของแกนนำและกลุ่มผู้นำชุมชน กระบวนการทำงานของชุมชนเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทุกเพศวัย” (ลัดดา ประสาร, 2563)

การดำเนินโครงการครั้งนี้พบว่า การเลือกชุมชนนั้นมีความสำคัญ ต่อผู้เรียนอย่างยิ่ง หากชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนเปิด ย่อมส่งผลดีต่อการ สื่อสารถ่ายทอดประสบการณ์จากชุมชนไปยังผู้เรียนได้อย่างรวดเร็ว ชัดเจน และครบถ้วน นอกจากนี้ชุมชนน้ำตกปลายน้ำยังมีผู้นำกลุ่ม (opinion leader) หลากหลายกลุ่ม อาทิ ผู้นำกลุ่มเกษตรพอเพียง ผู้นำกลุ่มพลังงานทางเลือก ผู้นำกลุ่มอนุรักษ์ ผู้นำกลุ่มเครื่องแกง ฯลฯ ข้อมูลที่ผู้เรียนได้รับจึงมีความ หลากหลายตามประสบการณ์ของแต่ละกลุ่ม เกิดการประยุกต์ความรู้เข้า ด้วยกันในขั้นตอนการคิดค้นและพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้กับชุมชน ตัวอย่างเช่น ผู้เรียนคิดประยุกต์การทำแบ่งลูกประให้เป็เด็กกล้วยหอม การใช้ลูกประ สไลด์เป็นทอปิ้งบนเค้กแทนอัลมอนต์ หรือการคิดทำกะปิเจจากลูกประ ให้กับกลุ่มเครื่องแกง

2.2 กลยุทธ์การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

Melaville, Berg and Blank (2015: 36-45 อ้างถึง วิไลภรณ์ ฤทธิคุปต์, 2561) ได้สรุปกลยุทธ์การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานว่ามีอยู่ ด้วยกัน 6 กลยุทธ์ ได้แก่ 1) Academical Based Community Service: ABCS คือ การให้บริการชุมชนเชิงวิชาการ 2) Civic Education การศึกษาความเป็น พลเมือง คือ การสนับสนุนการมีส่วนร่วมของผู้เรียนในบทบาทของพลเมือง อย่างชัดเจน 3) Environment Education (EE) เป็นกลยุทธ์การใช้สิ่งแวดล้อม สร้างความสนใจของผู้เรียน 4) Place-Based Learning เป็นการเรียนรู้โดยใช้สถานที่เป็นฐาน หรือ “การเรียนรู้เชิงประสบการณ์” 5) Service Learning

(SL) การเรียนรู้โดยการบริการ 6) Work-Based Learning การเรียนรู้โดยใช้การทำงานเป็นฐาน ช่วยให้ผู้เรียนใช้เวลากับผู้ที่มีประสบการณ์เพื่อขอคำปรึกษาและได้เรียนรู้จากแบบอย่างที่ดีของผู้ที่มีประสบการณ์

คณะทำงานของโครงการจัดการเรียนรู้ของสาขาบรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์ และนิเทศศาสตร์ได้ประยุกต์ใช้ 2 กลยุทธ์หลักในการจัดการเรียนรู้ครั้งนี้ คือ การใช้กลยุทธ์การใช้สิ่งแวดล้อม Education (EE) เพื่อสร้างความสนใจและกระตุ้นการเรียนรู้ในสภาพแวดล้อมใหม่ๆ ให้กับผู้เรียน และประยุกต์ใช้กลยุทธ์ Service Learning (SL) การเรียนรู้โดยการให้บริการ ซึ่งกลยุทธ์นี้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนที่เป็นฐานการเรียนรู้ ได้แก่ ชุมชนน้ำตกปลายน้ำที่กำลังพัฒนาผลิตภัณฑ์แปรรูปลูกประ และการแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรต่างๆ โดยทางกลุ่มกำลังต้องการความช่วยเหลือด้านการสื่อสารการตลาด การจัดทำสื่อเพื่อเผยแพร่ข่าวสารของกลุ่ม ความคิดสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่างๆ

วิไลภรณ์ ฤทธิคุปต์ (2561) ได้กล่าวไว้ว่า กลยุทธ์ Environment Education (EE) มีหลักการสำคัญ คือ จะต้องสอนแนวคิดทางนิเวศวิทยาที่สำคัญและความสัมพันธ์ในระบบนิเวศ เสริมสร้างความรู้ที่ลุ่มลึกเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อม ให้ผู้เรียนลงพื้นที่จริงเพื่อศึกษาสภาพแวดล้อมในชุมชนอย่างเหมาะสม เพื่อกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมส่วนบุคคลในเชิงบวก ฝึกทักษะการคิดวิเคราะห์และการสืบเสาะ เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติ รวมทั้งปลูกฝังทักษะความเป็นพลเมืองในการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาชุมชน

ส่วน กลยุทธ์ Service Learning (SL) หรือการเรียนรู้โดยการบริการ เป็นการบูรณาการให้บริการชุมชนกับการศึกษาเนื้อหาสาระตามหลักสูตร ให้เชื่อมโยงกับชุมชนโดยใช้การปฏิบัติงานเป็นฐานโดยมีหลักการสำคัญ 6 ประการ คือ

SL1: เป็นการเรียนรู้แบบบูรณาการที่มีเป้าหมายด้านความรู้ความสามารถ ทักษะที่ชัดเจน

SL2: เป็นการบริหารที่ตอบสนองความต้องการชุมชนที่แท้จริง

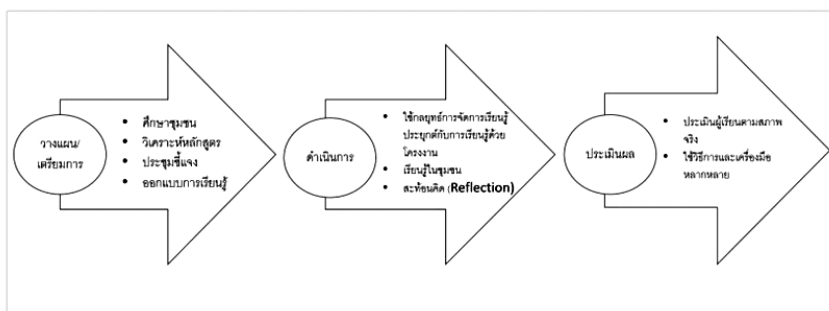
SL3: มีความร่วมมือระหว่างผู้เกี่ยวข้องจำนวนมากโดยผู้เกี่ยวข้องทั้งหมดมีส่วนร่วมในการวางแผนการให้บริการ และทุกฝ่ายได้รับประโยชน์ร่วมกัน

SL4: ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการวางแผนโครงการ และดำเนินการตามภาระงานที่ได้รับมอบหมาย

SL5: การสะท้อนคิดซึ่งเกิดขึ้นก่อน ระหว่าง และหลังการเรียนรู้

และ SL6: ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการประเมินผลการเรียนรู้ โดยมีเป้าหมายเพื่อวัดความก้าวหน้าในการเรียนรู้ของตน

วิไลภรณ์ ฤทธิคุปต์ (2561) ได้นำเสนอโมเดลการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานจากการสังเคราะห์กระบวนการจากงานวิจัยที่นำเสนอการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน 4 งานวิจัยที่มีกระบวนการแตกต่างกันไป ซึ่งนำเสนอไว้ 3 ขั้นตอนดังนี้

ภาพที่ 1 กระบวนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

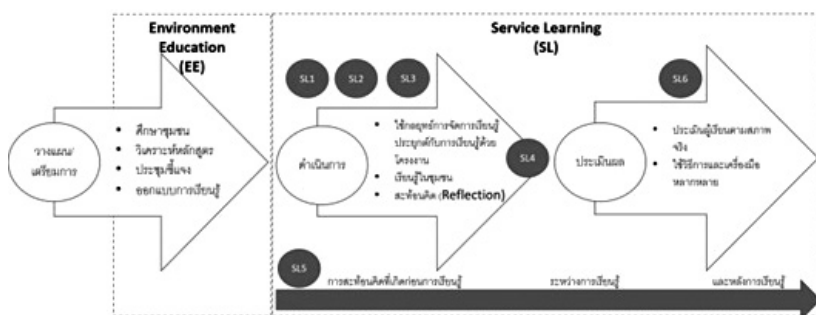
ที่มา: วิไลภรณ์ ฤทธิคุปต์, การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน: กลยุทธ์การจัดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพของครูในศตวรรษที่ 21, หน้า 188.

จากโมเดลข้างต้นของวิลเลียมส์ เป็นการสังเคราะห์กระบวนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของการวิจัยในหลาย ๆ เรื่องจนได้ออกมาเป็น 3 ขั้นตอนคือ

- 1) ขั้นวางแผน/เตรียมการ ซึ่งประกอบด้วย การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์หลักสูตร การประชุมชี้แจง การออกแบบการเรียนรู้
- 2) ขั้นการดำเนินการ ประกอบด้วย การใช้กลยุทธ์จัดการเรียนรู้ ประยุกต์กับการเรียนด้วยโครงงาน การเรียนรู้ในชุมชน และการสะท้อนคิด (Reflection)
- 3) ขั้นการประเมินผล ประกอบด้วย การประเมินผู้เรียนตามสภาพจริง และการใช้วิธีการและเครื่องมือหลากหลาย

วิลเลียมส์ได้วิเคราะห์ไว้ว่าในทางปฏิบัตินั้นการจัดการเรียนรู้ไม่สามารถแบ่งออกตามกลยุทธ์ได้อย่างชัดเจนตายตัว จะขึ้นอยู่กับบริบทและวัตถุประสงค์ของกิจกรรมหรือโครงการที่ดำเนินการ การถอดบทเรียนจากการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของสาขาบรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์และนิเทศศาสตร์ในครั้งนี้ ผู้เขียนได้นำเอาโมเดลของวิลเลียมส์ ฤทธิคุปต์มาประยุกต์เข้ากับกลยุทธ์การเรียนรู้ด้วยการบริการและการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมที่ได้ดำเนินการร่วมกับชุมชนน้ำตกปลายน้ำ โดยพบว่าในขั้นตอนที่ 1 ซึ่งเป็นการวางแผน/การเตรียมการ โครงการสามารถใช้กลยุทธ์การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมเข้ามาประยุกต์ใช้เพื่อประเมินศักยภาพชุมชน และใช้เพื่อสร้างความสนใจในการเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ของผู้เรียนได้ ในขั้นตอนที่ 2 และขั้นตอนที่ 3 ได้นำกลยุทธ์การให้บริการชุมชนเข้ามาประยุกต์ใช้ ทั้ง 6 หลักการ ตั้งแต่ SL1 ถึง SL6 และพบจุดที่น่าสนใจว่า หลักการที่ 5 หรือ SL5 การสะท้อนคิด จะเกิดขึ้นกับตัวผู้เรียนได้ตั้งแต่นั้นขั้นตอนที่ 2 คือตั้งแต่เริ่มดำเนินการและจนถึงขั้นตอนสุดท้ายคือการประเมิน

ผลได้จริง เมื่อนำทั้ง 2 กลยุทธ์มาผนวกเข้ากับโมเดลกระบวนการจัดการเรียนรู้ของวิไลภรณ์ จึงได้โมเดลเฉพาะของการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานที่พัฒนาขึ้นใหม่ของสาขาบรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์และนิเทศศาสตร์ดังแสดงไว้ในภาพที่ 2

ภาพที่ 2 กระบวนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานที่พัฒนาขึ้นใหม่

2.2.1 ขั้นตอนที่ 1. การวางแผนและการเตรียมการในขั้นตอนนี้ประกอบด้วย การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์หลักสูตร การประชุมชี้แจง และการออกแบบการเรียนรู้ในการดำเนินการสาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์ และนิเทศศาสตร์นั้นประกอบด้วย 2 หลักสูตรคือ หลักสูตรสารสนเทศศึกษาและหลักสูตรนิเทศศาสตร์ คณะทำงานประชุมร่วมกันเพื่อเลือกรายวิชาในระดับชั้นที่สูงขึ้น ซึ่งผู้เรียนมีทักษะความรู้ความสามารถเพียงพอที่จะนำไปตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ จึงได้เลือกพื้นที่ชุมชนน้ำตกปลายน้ำ อ.พรหมคีรี จ.นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นพื้นที่ในขอบข่ายการทำงานของมูลนิธิไทยรักษ์ป่า ซึ่งเป็นองค์กรที่มีบันทึกความร่วมมือกับทางมหาวิทยาลัยทักษิณ การดำเนินการครั้งนี้จึงเป็นการบูรณาการทางการศึกษา หรือ “Integrated Partnership Collaboration for Education” มีการสร้าง

เครือข่ายทางการศึกษา (Partnership) กระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างเครือข่าย (Procession) และการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและผู้เรียน (Public Participation) เพื่อให้เกิดความสำเร็จในกระบวนการจัดการเรียนการสอน โดยมีชุมชนเป็นฐาน (มณฑล จันท์แจ่มใส, 2558) ซึ่งการดำเนินโครงการในครั้งนี้มีเครือข่ายและการทำงานร่วมกัน ประกอบด้วย 3 หน่วยงาน ได้แก่ สถาบันการศึกษาคือมหาวิทยาลัยทักษิณ (ผู้เรียนและผู้สอน) ชุมชนน้ำตกปลายน้ำและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องคือมูลนิธิไทยรักษ์ป่า โดยกำหนดขั้นตอนการดำเนินการศึกษาข้อมูลไว้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ขั้นตอนการศึกษาข้อมูลชุมชนน้ำตกปลายน้ำตามกลยุทธ์ EE

ขั้นตอน	วิธีการ	ประเด็นหลักที่ได้
1. เอกสารการวิจัยของมูลนิธิไทยรักษ์ป่า	สังเคราะห์ข้อมูลทุติยภูมิ	1. ความใส่ใจของชุมชน (Community Empathy) 2. เข้าใจผลิตภัณฑ์ชุมชนที่ได้จากป่าที่ยั่งยืน (Sustainable Supply Chain)
2. การสนทนากลุ่ม (Group discussion)	ผู้นำชุมชน ตัวแทน วิสาหกิจชุมชน หัวหน้า อุทยานแห่งชาติ	3. ประวัติชุมชน 4. วิถีชีวิตชุมชนกับป่าและงานอนุรักษ์

2.2.2 ขั้นตอนที่ 2. การดำเนินการ ประกอบด้วยการประยุกต์ใช้กลยุทธ์การเรียนรู้ด้วยโครงการ/โครงการ การเรียนรู้ในชุมชน และการ

สะท้อนคิด (Reflection) ดำเนินกิจกรรมโดยยึดกลยุทธ์ Service Learning 1-3 เป็นสำคัญคือ การดำเนินโครงการหรือโครงการต้องเกิดการเรียนรู้แบบบูรณาการที่มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาความรู้ความสามารถและทักษะให้แก่ผู้เรียน (SL1) โดยต้องสอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของชุมชน (SL2) โครงการนี้กลุ่มผู้เรียนเป็นนิสิตด้านสารสนเทศศาสตร์จึงเน้นการบูรณาการความรู้ของผู้เรียนด้านการผลิตสื่อและจัดทำสื่อเพื่อการตลาดออนไลน์ให้กับผลิตภัณฑ์ลูกประของชุมชนน้ำตกปลายน้ำ ผลิตภัณฑ์ลูกประแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ที่ชุมชนได้ต่อยอดจากภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เป็นผลไม้ต้องมาสู่การแปรรูปเป็นแปงโฮลวิท นอกจากความต้องการเครื่องมือสื่อสารการตลาดแล้ว ชุมชนต้องการพัฒนาบรรจุภัณฑ์ (packaging) ที่ทันสมัย สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายทางการตลาดที่วางไว้คือ กลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ยิยมบริโภคขนมที่อร่อยและใส่ใจในความสวยงามของผลิตภัณฑ์ โครงการได้รับความร่วมมือระหว่างผู้เกี่ยวข้องจำนวนมากทั้งจากชุมชน กลุ่มผู้นำชุมชน กรมอุทยานแห่งชาติฯ มูลนิธิไทยรักษ์ป่า และมหาวิทยาลัยทักษิณโดยผู้เกี่ยวข้องทั้งหมดมีส่วนร่วมในการวางแผนการให้บริการ และทุกฝ่ายได้รับประโยชน์ร่วมกัน (SL3) ผู้เขียนใช้การสรุปผลในขั้นตอนนี้เพิ่มเติมโดยอ้างอิงจากงานของมณฑล จันท์แจ่มใส ในโครงการถอดชุดประสบการณ์การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (มณฑล จันท์แจ่มใส, 2558) ประกอบด้วย 8 ขั้นตอนดังนี้

1. การประสานความร่วมมือ ตั้งต้นจากความต้องการของชุมชน โดยประสานไปมูลนิธิไทยรักษ์ป่าซึ่งเป็นหน่วยงานสนับสนุนส่งเสริมอาชีพและการอนุรักษ์ป่าของชุมชนรอบอุทยานแห่งชาติ จึงได้รับความร่วมมือให้ประสานกับผู้นำชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้านและกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรและจัดทำโครงการ “เก็บลูกไม้ สานคลุ้ม หุ้มกระจูดจากต้นน้ำสู่ปลายธารกับมหาวิทยาลัยทักษิณ”

2. กระบวนการสำรวจพื้นที่เบื้องต้น คณะอาจารย์ลงพื้นที่สำรวจและประชุมร่วมกับชุมชน และมูลนิธิไทยรักษ์ป่าเพื่อพิจารณาความเหมาะสมและความต้องการของชุมชน ซึ่งได้แก่ ความต้องการต่อยอดพัฒนาผลิตภัณฑ์ “ลูกประ” แปรรูปออกสู่การตลาดในระดับกว้าง การทำการตลาดออนไลน์ และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในรูปแบบใหม่ ๆ ดังแสดงในภาพที่ 3

ภาพที่ 3 การลงพื้นที่สร้างความร่วมมือกับชุมชนภายใต้โครงการ “เก็บลูกไม้สานคูลุ่ม ห่มกระจูดจากต้นน้ำสู่ปลายธารกับมหาวิทยาลัยทักษิณ”

3. การปรับเข้าสู่เนื้อหาในห้องเรียนของรายวิชา 0106441 การรู้สารสนเทศ (Information literacy) (เยาวลักษณ์ สุวรรณแข, 2560) โดยผู้เรียนได้รับมอบหมายแนวทางการทำงานตามกรอบผลลัพธ์ 3 ประการ คือ 1) ได้หัวข้อการนำเสนอเกี่ยวกับ “ลูกประ” 2) เนื้อหาที่สามารถนำไปใช้ในการเขียน final project 3) เลือกสื่อที่ใช้เพื่อนำเสนอต่อชุมชน นอกจากนั้นผู้สอนได้แจ้งให้ดำเนินการอย่างสร้างสรรค์และอิสระ ให้สนุกสนานกับการเรียนรู้ ซึ่งเป็นไปตามหลักการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์เชิงอารมณ์แล้วจะยังมีโอกาสเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ได้สูงขึ้น (วิจารณ์ พานิช, 2558)

4. การลงพื้นที่เพื่อออกแบบกิจกรรมและเก็บข้อมูล ได้ศึกษาข้อมูลที่เป็นความเอาใจใส่ของชุมชนน้ำตกปลายน้ำ (Community Empathy) จากรายงานกระบวนการคิดเชิงออกแบบในการพัฒนาและเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ลูกประของกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ชุมชนน้ำตกปลายน้ำ โดยชุมชน

ได้ระบุว่าความเอาใจใส่ของชุมชนนั้นมีอยู่ 2 ประการคือ 1) ชุมชนให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและทรัพยากรป่าไม้ของตนเองอย่างมาก 2) ชุมชนมุ่งมั่นกับการเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจโดยการสร้างผลิตภัณฑ์ชุมชน (ลัดดา ประสาร, 2563) หลังจากนั้นผู้เรียนจึงได้กำหนดกิจกรรมร่วมกับชุมชนและมูลนิธิไทยรักษ์ป่า โดยให้ชุมชนเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้กับผู้เรียนโดยการพูดคุยบอกเล่า และนำลงพื้นที่ชมกิจกรรมการอนุรักษ์และกิจกรรมส่งเสริมอาชีพ ในขั้นตอนนี้จัดกระบวนการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ตั้งคำถามและประเด็นเองตามธรรมชาติ

5. กระบวนการสังเคราะห์ข้อมูลและออกแบบทางเลือก หลังจากผู้เรียนได้ลงพื้นที่ทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ได้ศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเพียงพอ จึงได้แบ่งทีมทำงานออกเป็น 8 กลุ่มและได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับสมาชิกของชุมชนเกี่ยวกับสิ่งที่ชุมชนต้องการจะทำและ “ไอเดีย” ใหม่ที่ผู้เรียนวางแผนว่าจะจัดทำเสนอ

6. กระบวนการนำเสนอสู่ชุมชน และวิพากษ์ หลังจากการลงพื้นที่ได้รวบรวมข้อมูลจากชุมชน ได้ตัวอย่างวัตถุดิบจากชุมชนมาสนับสนุนการทดลอง ผู้เรียนใช้เวลา 2 สัปดาห์ เพื่อคิดสร้างสรรค์เพื่อเสนอสารสนเทศโดยใช้สื่อประเภทต่าง ๆ เน้นการนำความรู้ทฤษฎีในรายวิชาการรู้สารสนเทศไปช่วยสนับสนุนกิจกรรมวิสาหกิจชุมชน จากนั้นสาขาวิชาฯ ได้จัดกิจกรรมการนำเสนอผลงาน เสนอพร้อมเชิญตัวแทนชุมชนโดยมูลนิธิไทยรักษ์ป่าเข้ารับฟังและวิพากษ์ดังแสดงหัวข้อในการวิพากษ์ไว้ในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 หัวข้อโครงการที่ผู้เรียนนำเสนอสู่ชุมชนและการวิพากษ์

กลุ่มที่	หัวข้อที่เสนอ
1.	ลูกประ พืชเศรษฐกิจ: เพิ่มมูลค่าด้วยการแปรรูป
2.	การเจริญเติบโตและผลผลิตของลูกประ
3.	ลูกประ จุดเริ่มต้นสู่จุดเปลี่ยน
4.	ลูกประเงินล้านนำรายได้พลิกฟื้นสู่ชุมชน
5.	ลูกประพืชเศรษฐกิจสร้างอาชีพสร้างรายได้แก่ชุมชน
6.	กระบวนการผลิตการส่งออกลูกประและคุณค่าทางโภชนาการ
7.	ฝ่ายมีชีวิตกับวิถีชุมชน
8.	ลูกประแสนค (snack) ขนมหบเคี้ยว อุดมไปด้วยโภชนาการทางอาหาร

7. กระบวนการพัฒนางานออกแบบและผลิตผลงานขั้นสุดท้าย ผลงานขั้นสุดท้ายที่ปรากฏได้ถูกนำเสนอในรูปแบบของสื่อประชาสัมพันธ์ และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ และชุมชนได้นำไปประยุกต์ใช้ซึ่งอยู่ระหว่างการร่วมดำเนินงานกับทางสาขาบรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์และนิเทศศาสตร์ ดังแสดงเป็นตัวอย่างไว้ในภาพที่ 4

ภาพที่ 4 กระบวนการและการนำเสนอผลงานของผู้เรียนต่อชุมชน

8. กระบวนการประเมินผล และสรุปผลงาน การประเมินผล พิจารณาจากกระบวนการศึกษาค้นคว้า เก็บรวบรวมข้อมูล สรุป วิเคราะห์ สังเคราะห์ ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการผลิตสื่อเพื่อถ่ายทอด ความรู้ โดยกรรมกรซึ่งประกอบด้วยคณาจารย์ประจำสาขาวิชาและบุคลากร ของมูลนิธิไทยรักษ์ป่าใช้เกณฑ์การประเมินผลในด้านเนื้อหา (8 คะแนน) ความคิดสร้างสรรค์ในการผลิตสื่อ (2 คะแนน) รูปแบบการนำเสนอ (6 คะแนน) จริยธรรมทางวิชาการและประโยชน์ของชิ้นงานต่อชุมชน (4 คะแนน) รวมเป็น 20 คะแนน หลังจากมีการประเมินผล ตัวแทนผู้เรียนได้จัดทำสื่อให้ กับชุมชนตามคำแนะนำดังแสดงไว้ในภาพที่ 5

ภาพที่ 5 ตัวอย่างผลงานที่ได้ปรับปรุงหลังจากมีการประเมิน

2.2.3 ขั้นตอนที่ 3. การประเมินผลตามกลยุทธ์การให้บริการ (Service Learning) ใน SL6 ที่ระบุไว้ว่า ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการประเมินผลการเรียนรู้ โดยมีเป้าหมายเพื่อวัดความก้าวหน้าในการเรียนรู้ของตน หลังเสร็จสิ้นการดำเนินกิจกรรมในขั้นตอนที่ 2. ทางสาขาฯ ได้จัดให้ผู้เรียนได้ประเมินผลงานของผู้ร่วมชั้นเรียนและได้ซักถามเสนอความคิดเห็นที่เป็นการต่อยอดความคิดของผู้ร่วมชั้นเรียนคนอื่นๆ ในขั้นตอนนี้จึงมีการสะท้อนคิด (Reflection) ของผู้เรียนร่วมกันอีกครั้งจนได้พัฒนาขึ้นมาเป็นเนื้อหาผลงานการต่อยอดผลิตภัณฑ์ลูกประปรูป (แสดงไว้ในภาพที่ 5) ที่จะนำไปเป็นต้นแบบของการผลิตจริงในโครงการครั้งต่อไป

3. ส่วนสรุป

บทความเรื่อง “การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานด้วยกลยุทธ์การบริการสังคมและการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม: ชุมชนน้ำตกปลายน้ำ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช” เป็นการถอดบทเรียนจากการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของสาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์ และนิเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณร่วมกับชุมชนน้ำตกปลายน้ำ อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอนทางด้านบรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์ และนิเทศศาสตร์ และผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติในการสร้างเครื่องมือการสื่อสารที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนเพื่อช่วยเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์สินค้าและบริการของชุมชน

การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานครั้งนี้ ได้ประยุกต์ใช้กลยุทธ์การบริการสังคม และการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมในการดำเนินกิจกรรมผ่านโครงการ “เก็บลูกไม้ สานคลุ้ม หุ้มกระจูดจากต้นน้ำสู่ปลายธารกับ

มหาวิทยาลัยทักษิณ” ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสาขาวิชา
บรรณารักษศาสตร์ และมูลนิธิไทยรักษ์ป่า โดยมีการบูรณาการทางการศึกษา
หรือ “Integrated Partnership Collaboration for Education” มีการสร้าง
เครือข่ายทางการศึกษา (Partnership) กระบวนการทำงานร่วมกันระหว่าง
เครือข่าย (Procession) และการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและผู้เรียน (Public
Participation) เพื่อให้เกิดความสำเร็จในกระบวนการจัดการเรียนการสอน
โดยมีชุมชนเป็นฐาน (มณฑล จันทน์แจ่มใส, 2558) จึงมีหน่วยงานเกี่ยวข้อง
3 หน่วยงาน ได้แก่ สถาบันการศึกษาคือมหาวิทยาลัยทักษิณ (ผู้เรียนและผู้สอน)
ชุมชนน้ำตกปลายน้ำและหน่วยงานเครือข่ายที่เกี่ยวข้องคือมูลนิธิ
ไทยรักษ์ป่า

การถอดบทเรียนในครั้งนี้ ผู้เขียนได้ใช้ทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วย
ตัวเอง (Constructivism) ของ เลฟ วิกอตสกี (Lev Vygotsky) และกลยุทธ์การ
จัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของ Melaville, Berg and Blank โดยเลือก
มาเพียง 2 กลยุทธ์ ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการ ได้แก่ 1) กลยุทธ์
Environment Education (EE) ใช้สิ่งแวดล้อมสร้างความสนใจของผู้เรียน
2) Service Learning (SL) การเรียนรู้โดยการบริการให้กับชุมชน โดยนำเนื้อหา
ของกระบวนการจัดการเรียนรู้ครั้งนี้มาวิเคราะห์พัฒนาโมเดลใหม่จากโมเดล
การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของวิไลภรณ์ ฤทธิคุปต์ (2561) โมเดล
ใหม่ที่พัฒนาขึ้นมีการประยุกต์เข้ากับกลยุทธ์การเรียนรู้ด้วยการบริการและ
การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมที่ได้ดำเนินการร่วมกับชุมชนน้ำตกปลายน้ำ โดย
พบว่าในขั้นตอนที่ 1 ซึ่งเป็นการวางแผน/การเตรียมการ โครงการสามารถใช้
กลยุทธ์การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมเข้ามาประยุกต์ใช้เพื่อประเมินศักยภาพ
ชุมชน และใช้สร้างความสนใจในการเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ของผู้เรียนได้ ใน
ขั้นตอนที่ 2 และขั้นตอนที่ 3 ได้นำกลยุทธ์การให้บริการชุมชนเข้ามาประยุกต์ใช้
ทั้ง 6 หลักการ ตั้งแต่ SL1 ถึง SL6 และพบจุดที่น่าสนใจว่า หลักการที่ 5

หรือ SL5 การสะท้อนคิด จะเกิดขึ้นกับตัวผู้เรียนได้ตั้งแต่ขั้นตอนที่ 2 คือขั้นเริ่มดำเนินการจนถึงขั้นตอนสุดท้ายคือการประเมินผล เมื่อนำทั้ง 2 กลยุทธ์มาผนวกเข้ากับโมเดลกระบวนการจัดการเรียนรู้ของวิไลภรณ์ **จึงได้โมเดลเฉพาะของการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานที่พัฒนาขึ้นใหม่ของสาขาบรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์และนิเทศศาสตร์ดังแสดงไว้ในภาพที่ 2**

ในระหว่างการทำกิจกรรมพบว่า การคัดเลือกชุมชนโดยใช้กลยุทธ์การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมนั้นสามารถกระตุ้นความสนใจแก่ผู้เรียนได้มาก เพราะสิ่งแวดล้อมของชุมชนน้ำตกปลายน้ำนั้นแตกต่างจากสิ่งแวดล้อมที่ผู้เรียนอาศัยอยู่อย่างมาก ผู้เขียนจึงตั้งเป็นสมมติฐานไว้เพื่อการถอดบทเรียนสำหรับการดำเนินโครงการครั้งที่ 2 ในปีการศึกษา 2563 ว่า **“สิ่งแวดล้อมของชุมชนแตกต่างจากสิ่งแวดล้อมเดิมของผู้เรียนมากเท่าไร การจัดการเรียนการสอนโดยใช้ชุมชนเป็นฐานจะสามารถกระตุ้นความสนใจใคร่รู้ของผู้เรียนได้มากขึ้นเช่นกัน”**

ผลจากการดำเนินโครงการนี้ ผู้เรียนสามารถสร้างเครื่องมือการสื่อสารและสารสนเทศที่สอดคล้องกับความต้องการเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์สินค้าและบริการของชุมชน เกิดการคิดค้นผลิตภัณฑ์ในรูปแบบใหม่ที่แตกต่างออกไป เกิดเป็นนวัตกรรมใหม่ด้านอาหาร ได้แก่ การนำแป้งโฮลวีททำขนมเพื่อสุขภาพ การนำเสนอแนวคิดการพัฒนาเป็น “นม” “กะปิเจ” และอาหารอีกหลากหลาย พร้อมทั้งรูปแบบบรรจุภัณฑ์ที่ทันสมัยสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน แต่ด้วยข้อจำกัดด้านระยะเวลาการดำเนินโครงการผลที่เกิดขึ้นจึงมีการปรับใช้จริงเพียงบางส่วน ได้แก่ การแปรรูปเป็นอาหารขนม แต่การแปรรูปเป็นนม และการผลิตตัวบรรจุภัณฑ์ยังคงอยู่ระหว่างการศึกษาและดำเนินการ ซึ่งทางสาขาวิชาฯ มุลนิธิไทยรักษ์ป่า และชุมชนกำลังนำไปพัฒนาศึกษาต่อไปในปัจจุบัน และกำลังดำเนินการต่อในโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยมีชุมชนเป็นฐานครั้งที่ 2 ในปีการศึกษา 2563 ต่อไป

จากการถอดบทเรียนครั้งนี้ผู้เขียนมีข้อเสนอแนะสำคัญสองประการเพื่อพัฒนาการเรียนการสอนโดยใช้การจัดการเรียนรู้ที่มีชุมชนเป็นฐาน และเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาหลักสูตร การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน การผลิตบัณฑิตที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และสังคมดังนี้

3.1 การประยุกต์ใช้กลยุทธ์ Service Learning ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 6 ขั้นตอนนั้น ควรประยุกต์ใช้กลยุทธ์ SL5 ซึ่งหมายถึง ตัวผู้เรียนมีโอกาสได้สะท้อนคิดใน 3 ระยะคือ ก่อนการเรียนรู้ ระหว่างการเรียนรู้และหลังการเรียนรู้ ดังนั้นผู้สอนควรประยุกต์ใช้กลยุทธ์ SL5 นับตั้งแต่ขั้นตอนก่อนเริ่มจัดกิจกรรมการเรียนรู้ไปจนถึงขั้นตอนการประเมินผล และควรมีการบันทึกข้อมูลการสะท้อนคิดไว้ในทุกขั้นตอนเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงกิจกรรมของโครงการในครั้งต่อไป

3.2 ควรมีการประยุกต์ใช้กระบวนการจัดการเรียนรู้โดยมีชุมชนเป็นฐานในอีกหลากหลายวิชาเพื่อการพัฒนาหลักสูตรของสาขา บรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์และนิเทศศาสตร์ให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมในยุคปัจจุบัน เนื่องจากการจัดการเรียนโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงศักยภาพในด้านต่าง ๆ หลังจากที่ได้ศึกษาในชั้นเรียนมาแล้ว เช่น การคิดเชิงวิเคราะห์ การสื่อสารระหว่างบุคคล สามารถแสดงความคิดเห็นอย่างมีหลักการและเหตุผล ซึ่งเป็นทักษะการสื่อสาร (Communication Skill) ที่ผู้เรียนในศตวรรษที่ 21 จำเป็นจะต้องมีเพื่อให้สามารถสื่อสารกับผู้อื่นในการทำงานได้และทักษะดังกล่าวเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน

นอกจากนี้การประยุกต์ใช้กระบวนการจัดการเรียนรู้โดยมีชุมชนเป็นฐานยังเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้รับความรู้อื่น ๆ ที่ถูกถ่ายทอดจากผู้รู้หรือปราชญ์ชุมชน ซึ่งเป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) ผู้เรียน

จึงเกิดการเรียนรู้ที่จะยอมรับความสามารถของบุคคลอื่น นอกเหนือจากความรู้ที่อยู่ในระบบการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัย (Explicit Knowledge) ซึ่งเป็นความรู้ที่ได้รับการรวบรวมและบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ชุมชนควรเป็นอีกแหล่งหนึ่งในการถ่ายทอดความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในการปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับคำอธิบายของ Ziegert และ McGoldrick (2008) ในบทความเรื่อง *“When service is good for economics: Linking the classroom and community through service-learning”* ว่าโครงการชุมชนเป็นฐานช่วยผลักดันให้ผู้เรียนสามารถนำทฤษฎีที่ได้เรียนรู้ในชั้นเรียนไปสู่การสร้างความเข้าใจแนวคิดต่างๆ อย่างลึกซึ้ง และยังช่วยกระตุ้นให้เกิดทักษะการคิดเชิงวิเคราะห์ ทักษะชีวิตต่างๆ เช่น การสื่อสารด้วยการพูด การเขียน กับกลุ่มผู้รับสารที่หลากหลาย ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การจัดการเรียนการสอนโดยใช้ชุมชนเป็นฐานในครั้งนี้จึงเกิดประโยชน์กับทั้งตัวผู้เรียน ชุมชนและสถาบันการศึกษาที่มีภารกิจสำคัญในฐานะ **การเป็นข้อต่อที่แข็งแกร่งระหว่างการเรียนรู้จักโลกกับการดำรงชีวิตในโลกได้อย่างสร้างสรรค์ให้กับผู้เรียน** (ปาร์กเกอร์ เจ.ปาล์มเมอร์ และอาเธอร์ ซายองค์, 2557) และสามารถเชื่อมโยงความต้องการที่แท้จริงของชุมชนกับความสามารถทางวิชาการของผู้เรียนเข้าด้วยกัน เพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนาสังคมและประเทศชาติต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- ปาร์กเกอร์ เจ.ปาล์มเมอร์ และอาเธอร์ ซายองค์. (2557). *หัวใจอุดมศึกษา: เสียงเรียกร้องเพื่อปรับเปลี่ยนสถานศึกษาโดยการสนทนาในสถาบัน* (กรรณิการ์ พรมเสาร์, แปล). กรุงเทพฯ: สอนเงินมีมา.
- วิจารณ์ พานิช. (2558). *เรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสยามกัมมาจล.
- วิไลภรณ์ ฤทธิคุปต์. (2561). การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน: กลยุทธ์การจัดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพของครูในศตวรรษที่ 21. *Graduate School Journal*, 11(3), 179-191.
- มณฑล จันทร์แจ่มใส. (2558). โครงการถอดชุดประสบการณ์การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน: กรณีศึกษา การบูรณาการการจัดการเรียนรู้วิชาออกแบบสถาปัตยกรรมกับการพัฒนาที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย (โครงการบ้านมั่นคง ชุมชนพระราม 9 บ่อ 3). *Phranakhon Rajabhat Research Journal*, 10(1), 143-156.
- ระวี ถาวร และคณะ. (2560). รายงานการวิจัยเรื่องศักยภาพ บทเรียน และทิศทางการจัดการทรัพยากรและพัฒนาความเป็นอยู่ชุมชนบ้านในหมง ตำบลพรหมโลก อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช.
- มูลนิธิไทยรักษ์ป่า. (2561) รายงานประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อแลกเปลี่ยนความก้าวหน้าและสรุปบทเรียนโครงการหมู่บ้านไทยรักษ์ป่า ปี พ.ศ. 2561.
- ลัดดา ประสาร. (2563). กระบวนการคิดเชิงออกแบบในการพัฒนาและเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ลูกประของของกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ชุมชนน้ำตกปลายน้ำ. *การประชุมวิชาการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติสู่การพัฒนาชุมชนฉลาดในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ครั้งที่ 1* (pp. 460-479). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- เยาวลักษณ์ สุวรรณแห. *มคอ.3 รายละเอียดรายวิชา 0106441 การรู้สารสนเทศ (Information literacy)*. หลักสูตรสารสนเทศศึกษา สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ สารสนเทศศาสตร์ และนิเทศศาสตร์ หลักสูตร

ปรับปรุง 2560. สงขลา: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ.

- Bednar, S. & Simpson, N. B. (2013, December 20). *Incorporating community-based learning in a course on the economics of poverty*. <http://www.aeaweb.org/conference/2014/retrieve.php?pdfid=214>
- Lewis, H. R. (2007). *Excellence without a soul: Liberal education have a future?* Philadelphia, United States: Perseus Books Group.
- McLeod, S. A. (2020, March 11). Lev Vygotsky: Simply psychology. <https://www.simplypsychology.org/vygotsky.html>
- Vygotsky, L.S. (1980). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard university press.
- Ziegert, A. L., & McGoldrick, K. (2008). When service is good for economics: Linking the classroom and community through service-learning. *International Review Of Economics Education*, 7(2), 39-56.